

Сучасний стан зелених насаджень міських територій Чернігівського Полісся та шляхи їх оптимізації (на прикладі м. Чернігова)

*Роботу виконано на кафедрі екології та охорони природи
ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка*

У статті проаналізовано сучасний стан територій зелених насаджень Чернігівського Полісся, зокрема зеленої зони міста Чернігова, який представлений 265 видами та 73 декоративними формами (з них 248 видів, 17 гібридів), які належать до 126 родів і об'єднуються у 55 родин і 2 відділи. Рекомендований основний і додатковий асортименти дерев, кущів та ліан. Запропоновано загальні рекомендації щодо оптимізації та збереження дендрофлори зелених насаджень м. Чернігова.

Ключові слова: зелені насадження, оптимізація, екологічні засади, дендрофлора, Чернігівське Полісся, м. Чернігів.

Потоцкая С. А. Современное состояние зеленых насаждений городских территорий Черниговского Полесья и пути их оптимизации (на примере г. Чернигова). В статье проанализировано современное состояние территорий зеленых насаждений Черниговского Полесья, в частности зеленой зоны города Чернигова, который представлен 265 видов и 73 декоративных форм (из них 248 видов, 17 гибридов), относящихся к 126 родам и объединяются в 55 семейств и 2 отдела. Рекомендован основной и дополнительный ассортимент деревьев, кустов и лиан. Предложены общие рекомендации оптимизации и сохранения дендрофлоры зеленых насаждений г. Чернигова.

Ключевые слова: зеленые насаждения, оптимизация, экологические основы, дендрофлора, Черниговское Полесье, г. Чернигов.

Pototska S. A. The Current Status of Greenery in Urban Areas of Chernihiv Polissya and Ways of Optimization (Regarding to Chernihiv). The article analyzes the current state of green territories of Chernihiv Polese, in particular, the green area of the city of Chernihiv, who represented 265 species and 73 of the decorative forms (of which 248 species, 17 hybrids) belonging to 126 genus, 57 families, 2 departments, is recommended. The basic and additional assortment of trees and bushes and vines. General recommendations of optimization and preservation of dendroflora Chernihiv contemporary plants' condition improvement.

Key words: greenery, optimization, ecological foundations, dendroflora, Chernihiv Polissya, Chernihiv.

Постановка наукової проблеми та її значення. Рослинний покрив у міських системах, у тому числі його дендроскладова, виконує важливі екологічні функції, пов'язані зі стабілізацією та підтримкою окремих параметрів навколишнього середовища. Тому наукового і практичного значення набуває вивчення та збагачення аборигенної та інтродукованої дендрофлори міст України, зокрема міста Чернігова.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Системних і узагальнюючих досліджень із цієї проблематики у місті Чернігові не проводилося. На сучасному етапі наведено загальну характеристику флори регіону, частково Чернігова та його околиць. Флору околиць міста Чернігова вивчали С. О. Іллічевський (1931–1933), О. Д. Вісюліна й А. І. Барбарич (1936), у рамках більш загальних флористичних і прикладних досліджень. Відомості про рослинність Чернігівської області узагальнив С. О. Мулярчук у роботі “Рослинність Чернігівщини” (1970).

Із кінця 90-х років ХХ ст. виходить ряд матеріалів узагальнюючого характеру щодо флори Чернігівської області, зокрема “Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі” (1997), “Зелені скарби Чернігівщини” (2004), “Вищі спорові судинні рослини Чернігівщини” (2005), “Голонасінні Чернігівщини” (2006). Характеристика мережі природно-заповідного фонду Чернігівської області та міста Чернігова наведена у довіднику під загальною редакцією Ю. О. Карпенка “Природно-заповідний фонд Чернігівської області” (2002, 2009).

Монографічне зведення О. В. Лукаша “Флора судинних рослин Східного Полісся: структура та динаміка” (2008) містить конспект флори (1315 видів) із відповідними різноплановими її характеристиками. У період з 2005 року ми вперше провели комплексну оцінку дендрофлори зеленої зони міста Чернігова, окремих осередків генофонду деревних рослин території регіону досліджень та ступінь охоплення їх охороною (С. О. Потоцька, (2007, 2008, 2009, 2010)). Отримані результати були науковою основою для створення нового арборетуму у 2009 році на території агробіостанції Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої молоді Чернігівської обласної ради (м. Чернігів).

Формулювання мети та завдань статті. Мета роботи – аналіз сучасного стану територій зелених насаджень Чернігівського Полісся, зокрема зеленої зони міста Чернігова.

Матеріали й методи. Було використано комплекс методів (описові, польові, біоморфологічні, математично-статистичні, порівняльно-розрахункові, візуальні), які дали змогу багатогранно розглянути дендрофлору, її особливості та закономірності поширення в межах зеленої зони міста Чернігова.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з “Фізико-географічного районуванням...” територія міста Чернігова лежить у регіоні Чернігівського Полісся, що має певний вплив (кліматичні, гідрологічні, едафічні фактори) на підбір видового складу дендрофлори [7]. Основними складовими часинами ландшафтної структури міста Чернігова є території, які зберегли близький до природного характер (заплава річки Десни та схили її високого правого берега, території природно-заповідного фонду, сквери, парки, лісопарки та ділянки зелених насаджень). Місто Чернігів розміщене в межах моренно-зандрової рівнини, на східній частині Чернігівського Полісся. Воно має ряд особливостей, зокрема з кліматичних – середньотривалу помірно-м’яку зиму та тепле тривале літо; з едафічних – переважання дерново-підзолистих, супіскових ґрунтів на лісових породах.

Дослідження деревних насаджень зеленої зони міста Чернігова ми проводили протягом 2005–2009 рр. Більшість територій зеленої зони міста за своєю структурою та функціональним призначенням схожа між собою. На території міста Чернігова існує 21 природно-заповідний об’єкт місцевого статусу, це переважно багатовікові дерева дуба звичайного (15 особин), але вони не повною мірою забезпечують збереження та відносно ефективне використання територій зеленої зони. На основі оцінки сучасного стану дендрофлори встановлено, що в місті Чернігові зростають представники з 265 видів та 73 декоративні форми (з них 248 видів, 17 гібридів), що належать до 126 родів і об’єднуються у 55 родин. Співвідношення між *Pinophyta* і *Magnoliophyta* наступне: відділ *Pinophyta* – 6 родин (10,9%), 17 родів (13,38%), 36 видів (13,58%); відділ *Magnoliophyta* – 49 родин (89,1%), 110 родів (86,62%), 229 видів (88,42%). За кількістю видів, які входять до складу родин, чисельними виявилися *Rosaceae* Juss., *Salicaceae* Mirbel., *Fabaceae* Lindl., що включають 106 таксонів або 40% від загальної кількості видів та гібридів. Пріоритетне місце займає родина *Rosaceae* (77 видів та гібридів (29,06%), які належать до 25 родів), що визначається рядом причин екологічного, систематичного і технологічного характеру. Вивчення, аналіз і оцінка сучасного стану зелених насаджень Чернігова та їх проблем, дає підставу нам акцентувати увагу на необхідності безвідкладного вжиття заходів щодо покращення якості всіх видів зелених насаджень, оптимізації і використання засобів озеленення для формування стабільного екосередовища міста та його збереження.

Підбір асортименту деревних рослин для різних типів зелених насаджень ми проводили з урахуванням ряду властивостей видів, функціонального призначення територій та декоративних якостей на основі існуючих підходів, а саме [6]: 1) функціонального призначення об’єкта; 2) санітарно-гігієнічних та середовищотвірних властивостей деревних рослин; 3) зовнішнього вигляду і декоративних якостей рослин. При оптимізації паркових територій, необхідно звертати увагу на місце розміщення території в архітектурно-плановій організації, характеристику місцевості (орографія, едафічні, геологічні й гідрологічні особливості), існуючий видовий склад деревних рослин на даній території, який підлягає збереженню або усуненню; особливості екологічної ситуації (об’єкти антропогенного впливу, забруднення повітря і ґрунтів). При підборі видів дендрофлори для

композиційних поєднань та їх використання в різних типах зелених насаджень, ми враховували екологічні, фітоценотичні, таксономічні й художньо-декоративні принципи [5; 6]. На основі наведених вище теоретичних засад і принципів [1; 2; 3; 4; 5; 6] та природно-екологічних особливостей міста Чернігова ми розробили основний та додатковий асортименти деревних видів аборигенної й інтродукованої груп. Рекомендований асортимент дендрофлори для озеленення міста Чернігова ми формували на основі існуючих розробок, результатів проведених досліджень та використання наукових праць [3; 4; 6].

Запропонований асортимент видів деревних рослин міста Чернігова та прилеглих до нього територій, для оптимізації існуючої мережі зелених насаджень та створення нових, включає 270 видів, 132 роди та 57 родин. До основного асортименту дендрофлори ми включили 214 видів, із них до аборигенної фракції входить – 63 види, 39 родів із 23 родин, а інтродуценти складають – 202 види та гібриди, 93 роди з 34 родин. Серед рослин, рекомендованих для озеленення, є невелике число видів, що деякою мірою пошкоджуються взимку, але при здійсненні нескладного укриття протягом зимового періоду вони успішно зростають, а тому включені до додаткового асортименту (56 видів) та завдяки своїм високим декоративним якостям можуть бути успішно застосовані для озеленення міста Чернігова.

Проведені дослідження показали, що деякі види виявилися малостійкими до шкідливих домішок у навколишньому середовищі (*Tilia americana* L., *Abies alba* Mill., *Abies koreana* Wils., *Picea abies* (L.) Karst., *Pinus banksiana* Lambert., *Pinus mugo* Turra., *Tsuga canadensis* (L.) Carr. та інші), друга група – ушкоджуються шкідниками і хворобами (*Aesculus hippocastanum* L., *Philadelphus coronarius* L., *Malus domestica* Borkh. та ряд інших), треті стали агресивними адвентами в місті (*Acer negundo* L., *Robinia pseudoacacia* L.).

Недостатньою мірою в місті Чернігові на територіях зеленої зони застосовується вертикальне озеленення (п'ять видів), яке потребує збагачення видової і сортової різноманітності. Для озеленення стін, огорож і живоплотів рекомендуємо використовувати такі види, як *Carpinus betulus* L., *Taxus baccata* L., *Thuja occidentalis* L., *Syringa vulgaris* L., *Euonymus europaea* L., *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl., *Viburnum sempervirens* L., які необхідно вчасно формувати й підтримувати відповідні топіарні форми. Так, для поодиноких насаджень на території зеленої зони міста найбільш придатні такі види голонасінних, як: *Thuja occidentalis* ('Генрі', 'Говея', 'Рейнголд', 'Спіральна'); *Picea pungens* Engelm. ('Срібляста', 'Сиза Куляста'); *Pinus strobus* L., ('Промениста'); *Platycladus orientalis* (L.) Franco. ('Золотіючий'); *Juniperus communis* L. ('Золотавий Конус', 'Ірландський') та інші. Декоративні алеї на територіях зеленої зони м. Чернігова ми рекомендуємо формувати з *Quercus robur* L. ('Пірамідална'), *Quercus rubra* L., *Tilia cordata* Mill., *Carpinus betulus*, *Aesculus carnea* Hayne., *Acer platanoides* L. ('Глобозум') та ін. Також слід акцентувати увагу на створенні навколо дитячих і навчальних закладів сучасних дендрологічних і ландшафтних територій. Вони будуть сприяти збільшенню рекреаційних функцій, санітарно-захисного й оздоровчого їх значення та використовуватися у навчально-виховній роботі учителя та вихователя. При створенні кам'янистих садів слід застосовувати переважно карликові та сланкі, частково ксерофітні види. Окремі аборигенні види деревних рослин слід використовувати для заліснення не тільки природних, але ділянок промислових підприємств, уздовж санітарної зони, зокрема *Quercus robur*, *Tilia cordata*, *Acer platanoides*, *Acer tataricum* та інші. Для заліснення балок та ярів, закріплення берегів річок, схилів рекомендуємо використовувати різні види роду *Salix*: (*S. alba* L., *S. acutifolia* Willd., *S. caprea* L., *S. fragilis* L., *S. cinerea* L., *S. rosmarinifolia* L.), *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Populus nigra* L. і *P. alba* L.

За результатами проведених досліджень ми пропонуємо три основних підходи оптимізації природно-заповідної мережі міста Чернігова: 1) пошук природних і штучних територій, які виконують важливі екологічні, рекреаційні функції для міста з метою надання їм природоохоронного статусу в майбутньому; 2) розширення площ існуючих об'єктів природно-заповідного фонду Чернігова, підвищення їх охоронного статусу та більш ефективної організації режиму охорони; 3) створення нових територій штучного характеру (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заказник, дендропарк, ботанічний сад) у системі новобудов міста, біля установ медичного, релігійно-культурного, навчального спрямування з метою формування поліфункціональних та багатопроцесуальних об'єктів.

Суттєвою складовою частиною підходів до успішної оптимізації різних типів зелених насаджень є дотримання рекомендацій щодо збереження, догляду й ефективного використання деревних насаджень. Ми розробили підходи до покращення сучасного стану існуючих деревних насаджень міста Чернігова: формувати міські зелені насадження на основі розробленого плану комплексного благоустрою й озеленення міста; розширити видовий асортимент насаджень зеленої зони з включенням нових перспективних, швидкорослих, декоративних, середовищевітвірних, толерантних до антропогенних впливів видів, форм і сортів деревних рослин; створити розсадник деревних рослин для озеленення міста Чернігова; поновлювати асортимент багатовікових дерев паркових територій (висаджувати такі ж види, які випали з різних причин); відновити доріжно-алеїні системи та вчасно підсівати стійкі до рекреаційного навантаження газони на територіях парків; створювати в насадженнях зеленої зони нові ландшафтні композиції з урахуванням сучасних здобутків ландшафтного дизайну. Також слід створити охоронну екологічну службу зелених насаджень, яка б контролювала рекреаційне навантаження на території зеленої зони; вчасно проводити санітарні рубки з видаленням загиблих та хворих дерев, що значно зменшує декоративність територій; проводити розчищення від самосіву аборигенних й інтродукованих видів (за необхідності), що призводить до загушення території; активізувати навчально-просвітницьку роботу серед населення з проблематики зелених насаджень та окремих заходів дендрофлори (випуск буклетів, листівок, календарів); залучати активістів – студентів ВНЗ та учнів ЗНЗ до проведення екскурсій парковими територіями міста для жителів та гостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті оригінальних досліджень територій зелених насаджень Чернігівського Полісся, зокрема зеленої зони міста Чернігова, ми встановили 265 видів та 73 декоративні форми деревних рослин (із них 248 видів, 17 гібридів), які належать до 126 родів, які об'єднуються у 55 родин. Ми запропонували основний і додатковий асортименти деревних рослин; підходи до збереження та шляхи оптимізації різних типів міських зелених насаджень, які мають бути пов'язані зі збільшенням площ зеленої зони та територій і об'єктів природно-заповідного фонду, ширше використовувати аборигенні й інтродуковані види та різні форми деревних рослин. Запропоновано систему підходів до оптимізації природно-заповідної мережі міста Чернігова.

Література

1. Анотований каталог різновидів, культиварів форм деревних та кушових рослин. – Ч. I. Голонасінні (Полісся, Лісостеп та Карпати України) / за заг. ред. М. А. Кохно, С. І. Кузнецов, І. С. Маринич, Ю. О. Клименко та ін. – К. : Фітосоціоцентр, 2008. – 164 с.
2. Деревья и кустарники декоративных городских насаждений Полесья и Лесостепи УССР / под общ. ред. Н. А. Кохно. – К. : Наук. думка, 1980. – 236 с.
3. Каталог перспективного асортименту дерев і кущів для озеленення Києва та приміської зони / О. М. Колісніченко, Н. М. Смілянець, М. І. Шумик, О. Л. Рубцова й ін. – К. : Фітосоціоцентр, 2007. – 34 с.
4. Кохно М. А. Інтродуковані дерева та кущі парків лівобережної частин Полісся та Лісостепу України / М. А. Кохно, О. К. Дорошенко, П. Я. Чуприна // Інтродукція та акліматизація рослин на Україні. – К. : 1975. – Вип. 7. – С. 27–41.
5. Порайонный асортимент деревьев и кустарников УССР / под общ. ред. Т. К. Скроцинской. – К. : 1976. – 129 с.
6. Рубцов Л. И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре / Л. И. Рубцов. – К. : Наук. думка, 1977. – 272 с.
7. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 683 с.

Адреса для листування:

14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
к. 328, Чернігівський національний
педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка
E-mail: sav-14@mail.ru

Статтю подано до редколегії
17.05.2010 р.